

UDK 81'42:316.774(497.11)

UDK 070:316.647.82(=214.58)(497.11)

Andrej Kubiček,

Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, odeljenje za sociologiju, student doktorskih studija

DISKURSI O ROMIMA U DNEVNOJ ŠTAMPI

APSTRAKT

U članku su kritički analizirani načini na koje se piše o Romima u dnevnim listovima u Srbiji. Najveća pažnja je posvećena banalnom, normalizovanom anticiganizmu, zbog toga što je to i najučestaliji vid pisanja o ovoj etničkoj zajednici. Analiza je podeljena u dva dela, u prvom su prikazani primeri negativnog govora o Romima u kojima se mahom predstavljaju kao pretnja, a u drugom tekstovi sa pozitivnim ili neutralnim tonom, koji takođe sadrže prikriveni rasistički diskurs.

Ključne reči: Romi, mediji, rasizam, anticiganizam, analiza diskursa.

Diskurs anticiganizma

Anticiganizam je relativno nov pojam za staru pojavu. Njegovo pominjanje često prati negodovanje – zar ne bi bilo politički korektnije reći „antiromizam”? Moguće. Ali cilj ovog rada nije da se bavi političkom korektnošću. Naprotiv – njegov predmet je politička nekorektnost. Politika je u ovom slučaju shvaćena u širem smislu. Ne mora neko da bude predsednik države ili partije, skupštine stanara ili šahovskog kluba da bi se bavio njome boreći se za moć. Gotovo svaki čovek je političar koji se takmiči za taj resurs. Kada se tako postave stvari, jasno je zbog čega su različite vrste rasizma primamljiva tema za istraživanje. Rasizam, kao ideologija koja legitimiše društveno-saznajna načela i strategije uključivanja i isključivanja na osnovu tobožnjih bioloških („rasnih”) razlika (Van Dijk 2006: 214), omogućuje svakom pojedincu da iskazuje svoju društvenu moć. Za to mu nije potrebno ništa osim onoga sa čime se rodio – fizičkog izgleda. Rasizam omogućuje i sasvim nemoćnom čoveku, koji ne raspolaže čak ni telesnom snagom, da uživa u

osećaju nadmoći, da bar u svetu fizičkih razlika doživi šta znači biti plemić, bogataš ili stranački čelnik.

Jasno je da anticiganizam predstavlja posebnu vrstu rasizma koja za cilj ima delimično ili potpuno isključivanje Roma iz takmičenja za resurse u jednom društvu, bilo da je reč o materijalnim dobrima, društvenom ugledu ili moći. Za njim se poseže kada god treba opravdati to što neki romski đak sedi u poslednjoj školskoj klupi, ili kada njegovi roditelji rade slabo plaćen posao, žive u lošim stambenim uslovima itd. Rasizam i jeste utemeljen u klasnim i staleškim (proto)ideologijama koje su težile da odbrane *status quo* na unutrašnjem planu. Zbog toga je on različit, ali i komplementaran nacionalizmu. Dok potonji ističe da su svi pripadnici jedne nacije ravnopravni, prvi je tu da opravda zbog čega neki ljudi, ipak, nisu poput ostalih građana nacionalne države i zbog čega, otvoreno ili prikriveno, ne uživaju ista prava. Kako je to objasnio Benedikt Anderson, nacionalizam opravdava ratove, a rasizam domaću represiju i dominaciju (Anderson 1998: 142).

Svaku ideologiju čini čitav spektar pogleda na svet koji variraju u tome koliko su složeni, sofisticirani i koherentni (Milić, 1986: 496). Postoje krajnji rasisti koji svoju ideološku poziciju mogu elaborirati citiranjem nekog rasističkog teoretičara, ili koji su do sličnih uverenja došli sami, bez čitanja odgovarajuće literature. Zbog društvene neprihvaćenosti rasizma, takvi su malobrojni. Postoji, međutim, i drugačija vrsta rasista – onih koji se ne identifikuju sa ovom ideologijom, ili čak poriču da je „ispovedaju”. Osećaj prezira je u tom slučaju više sentiment i jednostavan stav nego teorijski, kvazinaučni, sistem. Kao što je britanski teoretičar Majkl Biling razlikovao banalan nacionalizam od onog „zapaljivog” (Billig 1995), tako će i ovde biti razlikovan krajnji i banalni rasizam.

Pošto se ideologija najčešće artikuliše rečima, analiza diskursa je vrlo korisna alatka za njeno početno upoznavanje. Zbog toga će predložena podela rasizma biti operacionalizovana njegovim verbalnim manifestacijama. Analitičari diskursa, a naročito oni iz pravca kritičke analize diskursa, razlikuju tri nivoa analize odnosa društvene moći i govora. Prvo, postoji moć unutar diskursa, odnosno

nečija sposobnost da nametne drugima svoju viziju snažnim izjavama, rečitošću, veštinom ubeđivanja ili autoritetom koji ima u nekoj oblasti. Moć nad diskursom predstavlja nečiji pristup sredstvima komunikacije, jer nije isto da li se ideje šire u neposrednom razgovoru dvoje ljudi ili obraćanjem ogromnoj publici masovnih medija. Konačno, i sam diskurs ima moć (moć diskursa), u onoj meri u kojoj on utiče na svest ljudi (Holzscheiter 2005. citirano u: Wodak 2009: 35).

Krajnji rasizam u savremenom svetu nema veliku moć, jer ga prihvata mali broj ljudi. Njegovi zastupnici nemaju prostor u velikim medijima, i ostaju ograničeni na opskurne internet stranice. Ovaj tip, međutim, ima ogromnu moć unutar govora, jer se služi moćnim retorskim sredstvima¹.

Banalni rasizam – anticiganizam jeste daleko zastupljeniji u medijima. Pretpostavka koja se ovde ne može dokazivati je i da on ima mnogo veći uticaj na viđenje društva, te da se i zbog toga reprodukuje i „sam od sebe” – u svakodnevnim razgovorima ljudi koji ostaju nezabeleženi, ali koji zbog uobičajenosti i koherentnosti predstavljaju bitan proces. Govor i ideologije koje se njime izražavaju i jesu najmoćniji onda kada koriste argumentaciju koja nije društveno neprihvaćena, koja je neprimetna i neproblematična i za koju se misli da je legitimna. U takvom slučaju određeni diskurs je hegemon. On u velikoj meri utiče na shvatanja i delanje ljudi, a da oni toga nisu ni svesni, već njegove sadržaje razumeju kao „prirodne” i „normalne” – „Ideologija je najučinkovitija onda kada je njeno delovanje najmanje vidljivo” (Fairclough 1989: 85).

Metod, cilj i korpus – kako proučavati uobičajeni diskurs?

Postoji bogata literatura koja diskurs analizira i kao društveni, a ne samo jezički fenomen. Ovde će biti primenjen pristup kritičke analize diskursa, jer je

¹ Skoriji primer ovakvog govora je tekst Vesne Veizović *Ciganistan*, objavljen 28. novembra 2013. godine na internet portalu *Vaseljenska.com*: „Jedine žrtve u Zemun polju su Srbi. Osuđeni od strane vlastodržaca na najgori mogući komšiluk, blokove ciganmale. Nakon obijanja stanova, podruma, paljenja stvari na terasi, nehigijenskog života koji celo naselje ugrožava prenošenjem zaraze, nasilničkim ponašanjem, obijanjem prodavnica, strpljenje stanovnika prema Ciganima je došlo do kraja” [http://www.vaseljenska.com/misljenja/ciganistan/, posećeno 28. 11. 2013].

ugao gledanja ovog pravca naročito koristan za podrobno upoznavanje sa vezama različitih vrsta govora i moći u društvu, naročito kada je taj odnos prikriiven, što je slučaj u banalnom rasizmu prema Romima.

Sociologa koji želi da razume diskurs pre svega zanimaju načini na koje se izražavaju i formulišu apstraktna ubeđenja, zatim izražena unutargrupna i međugrupna dinamika, vizije poželjnog društva, odnosi moći onih koji pokušavaju da nametnu svoju viziju i kako se određuje javni neprijatelj. Postoji, međutim, i još jedna jedinica analize koja se ne može neposredno opaziti, ali koja u velikoj meri određuje nečiji govor. Jer, komunikaciju ne čine samo reči, već i planovi i postupci kojima učesnici žele da uvere druge u ispravnost, poželjnost ili opravdanost sadržaja koje iznose, a koji mogu biti društveno neprihvatljivi, iracionalni (Van Dijk 1984: 115), ili vođeni drugačijom vrstom racionalnosti od slušaočeve. One mogu biti primenjene svesno u slučaju veštog retora ili demagoga, ali je govor često određen činocima kojih govornik nije u celosti svestan. Tipičan primer je gotovo instiktivno odricanje društveno neprihvatljivog – u ovom slučaju rasističkog – stava, čak i kada se on u isto vreme izražava. Diskurzivne strategije su najčešće elaboracija ili prikriivanje sledećih načina govora:

1. pozitivan govor o „nama”²;
2. izbegavanje negativnog govora o „nama”;
3. negativan govor o „njima” i

² Osnov za određenje grupe ovde uopšte nije bitan, jer se ista logika primenjuje ako se govori o osobama drugačijeg pola, materijalnog statusa, etničke pripadnosti, ili adrese stanovanja, kada se ogovaraju susedi.

4. izbegavanje pozitivnog govora o „njima”. Izuzetak ovde predstavlja hvaljenje drugih u pasivu, čime se strategija suštini svodi na pozitivan govor o sopstvenoj grupi (Van Dijk 2006).

Cilj istraživanja je, dakle, uočiti i kvalitativno opisati anticiganistički diskurs unutar hegemonih i neproblematizovanih pisanih sadržaja u dnevnoj štampi Srbije. Vremenski okvir načelno obuhvata tekstove od 2000. godine, mada to nije preterano bitno, jer se ideologije i njima oblikovani diskursi u ovom radu shvataju kao procesi srednjeg, a često i dugog trajanja. Pojavni oblici anticiganizma mogu se menjati zbog zakonskih propisa ili pritisaka javnosti, ali je njegova dubinska struktura manje podložna promenama. U istraživani korpus ušli su najtiražniji i najdostupniji dnevni listovi, u skladu sa ciljem istraživanja: *Politika*, *Večernje novosti*, *Blic*, *Kurir* i *Press*. Od većeg broja prikupljenih tekstova iz ovih novina, odabrani su oni koji pružaju najbogatiji materijal za kvalitativnu analizu.

Politički korektan rasizam

Pre nego što se započne analiza konkretnih primera banalnog rasizma, svakako treba pomenuti da u skorijoj prošlosti nisu izostajali ni primeri krajnjeg rasističkog diskursa o Romima u dnevnoj štampi. Tako je 2004. godine u *Kuriru* (vikend izdanje od 27. i 28. decembra) objavljen ovaj vic:

„Ide čovek ulicom i vidi lika kako nosi Cigu na ramenu.

- Alo, bre, šta uradi to?!

- Pa, ti ne znaš?! Dozvoljen je lov na Cigane. Odeš u lovačko društvo, uzmeš pušku i...

Ode ovaj, uzme pušku, vidi dva Cigana kod kontejnera, pripuca i ubije ih. Prilazi mu pandur, vadi lisice i hapsi ga.

- Pa kako, bre, zar nije dozvoljen lov na Cigane?!

- Jeste, ali ne na hranilištu!"

Prva stvar koja danas, deset godina kasnije, zvuči neuobičajeno je upotreba izraza „Cigani” i od milja „Ciga”³. Pošto se koristi veliko slovo, nema sumnje da je reč o etnonimu, a ne, recimo, supkulturi ili grupi koju spaja svojevolsjno odabrani način života. Krajnje rasistički diskurs u ovom vicu Rome tretira kao pasivne objekte, jer se oni „nose na ramenu” i „ubijaju”. Druga osobina koja im se pripisuje je animalnost, odnosno odricanje ljudskosti, jer se dozvola za lov na ljude nikako ne može dobiti. Konačno, krajnje siromaštvo velikog dela romske populacije i prinuđenost najugroženijih da sakupljaju hranu koji su drugi bacili se predstavlja kao temeljna odlika celog naroda. „Zakonodavac“ u vicu čak uzima u obzir ovaj stereotip i na ironičan način ga uvrštava kao izuzetak od zakona, što bi ovu šalu trebalo da učini duhovitom. Sa druge strane, slučajan prolaznik iz opće populacije je prikazan kao neko ko samo čeka zakonsku dozvolu da poćini ubistvo, koje nestrpljivo i izvršava čim mu se ukaže prilika. U ovako ogoljenom rasističkom diskursu, on – anonimni prolaznik – je simbol svakog od „nas”, „obićnih ljudi”, on je neko sa kim se treba uz smeh poistovetiti, naroćito jer je on ųrtva apsurdna pravnog sistema.

U istom mesecu decembru, samo 2012. godine, u dnevnom listu *Blic* mogao se proćitati jedan drugaćiji rasistićki vic:

„3 U 1

- *Kako isprićati tri vica o Romima u jednom cugu?*

Lako:

- *Rom jedinac se okupao ćim je došao sa posla” (Blic, izdanje od 14. 12. 2012).*

Osam godina izgleda jeste dovoljno da prestane da se koristi reć „Ciganin” u javnom glasilu. Sada se u vicu pominju Romi, ali kao društveno deplasirana grupa. Rom navodno ne može biti jedinac, jer nema romske porodice bez mnogo dece, on ne dolazi sa posla, pošto ga ni nema, konaćno, ne kupa se, jer ne vodi raćuna o lićnoj higijeni, samim tim ima i nizak društveni ugled. Bilo bi neumesno

³ Ćime se izraćava moć, obićno se deci obraća od milja.

dati ocenu o profesionalnom napretku pisanja o Romima, jer su izostali dehumanizujući izrazi iz *Kurirovog* vica. U *Blic vic*-u se o Romima govori kao o ljudima, ali kao o jednoj posebnoj vrsti koja znatno odstupa od pravila „normalnog” života, koji podrazumeva porodicu sa manjim brojem dece, zaposlenje i brigu o higijeni. Ovakvo viđenje Roma nije izneto direktno, već posredno, kroz ironiju, koja ovde jeste diskurzivna strategija. Zbog toga je bitno uočiti kako se način izražavanja i dalje prisutnog anticiganizma promenio.

Diskurzivna strategija pretnje

Uočena i često ponavljana strategija kojom se opravdava negativan govor o Romima je pozivanje na opštu bezbednost, odnosno ukazivanje na Rome kao grupu koja je ugrožava. Na taj način se u prvi plan stavlja briga za opšte dobro „svih nas (koji nismo Romi)”. Primer anticiganizma u *Kuriru* kojim je započeta 2014. godina ujedno je i jedan od snažnijih primera rasističkog diskursa:

*„HAOS NA ULICAMA
UPOZORENJE ZA VOZAČE U BG:
Romska deca se bacaju ispred vozila kako bi iznudila novac!
Romska deca odnedavno su počela da simuliraju povrede, bacajući se ispred vozila,
da bi potom iznudili novac od preplašenih vozača” (Kurir, 5. 1. 2014).*

Rasistički sadržaj se, dakle, iznosi uz pozivanje na opštu opasnost svih koji se voze automobilima. Uz plašenja čitalaca, primetno je i preuveličavanje karakteristično za ovaj list („haos na ulicama”). Naravno, nije nemoguće da se ovakve zloupotrebe zaista i dešavaju, ali ono što ovu vest čini rasističkom je floskula „romska deca” koja se ponavlja⁴. Čitalac *Kurira* stiče utisak da su sva romska deca odnedavno počela da ucenjuju vozače i na taj način im uzimaju novac. Upotrebljen glagolski oblik se uklapa u preteću sliku, jer se o prošlim događajima ne piše u prošlom vremenu, već kao o nečemu što je počelo da se događa – i oprez! – još nije gotovo. Glagol „bacati” je takođe stilsko sredstvo, jer se bacaju bezvredne

⁴ Na stranu što je neprimereno samovoljno određivati nečiju etničku pripadnost, a posebno dečiju.

stvari, a za decu se obično kaže da iskaču ili istrčavaju. Povezivanje svih Roma sa ovakvom praksom, naravno, nije slučajno, jer se očekuje da će se zabrinutost čitalaca za sopstveni automobil i novac pojačati stereotipima o pripadnicima ovog naroda kao nemarnim roditeljima, koji su spremni da rizikuju zdravlje svoje dece da bi zaradili novac. Takođe, i o Romima kao spretnim i domišljatim prevarantima. Kasnije se u tekstu pominje i da „se tu nađu i stariji Romi koji ‚asistiraju‘ navodno povređenom dečaku, iznuđujući novac od vozača koji je u panici da je povredio dete”. Ironija je ponovo tipična strategija za izražavanje banalnog rasizma, jer se stariji Romi „nađu (kao slučajno)” i „asistiraju” u prevari. Glagol „asistirati” svakako ima ciničan prizvuk, ali izbegavanje da se kaže šta stariji Romi zaista rade u takvim situacijama ostavlja prostor čitaocu da sam domisli o čemu je reč. U tekstu se poziva na Sindikat policije kao izvor, a ilustruje ga stereotipna fotografija romskog naselja.

Diskurs u *Večernjim novostima* tobožnju pretnju koju predstavljaju Romi uzdiže na nivo viši od svakodnevnih sukoba i neprijatnosti. Zabrinutost za budućnost države i nacije su važna pitanja u konzervatizmu koju ovaj list ispoljava. „EU preti Francuskoj sankcijama zbog Roma”, naslov je vesti od 25. 9. 2013. Dakle, čak i moćna Francuska trpi zbog Roma, koje brani Evropska unija. Osim toga, vrlo je bitno uočiti da se izbegava da se tačno izvesti i kaže da je pretnja sankcijama uslovljena zbog, recimo, „proterivanja Roma”, već samo „zbog Roma”.

Posebno je jednostavan, ali i zanimljiv naslov „Romi i Albanci će nas nadživeti” od 4. 12. 2012. u istim novinama. Iz ove rečenice jasno se vidi da je autoru teksta samorazumljivo da „mi” nikako nismo pripadnici jedne od ove dve grupe. Potpuno se odriče mogućnost da možda neki Rom ili Albanac slučajno čita novine, nego je to privilegija samo „nas”. Takođe, autor i čitaoci se poistovećuju u zamenici „mi”, kao članovi jedne trajne grupe, i to grupe čijim se nestankom preti. Besmisao ove rečenice nije potrebno dugo tražiti – svakoga od „nas” (čitalaca) će svakako nadživeti neki Rom ili Albanac koji se ili kasnije rodio, ili vodio zdraviji život, imao više sreće ili bolje genetske predispozicije. U svakom slučaju ovde se

pretnja kombinuje sa diskurzivnom strategijom posredne izjave, jer naslov ne glasi „Romi i Albanci će nadživeti Srbe (i u međuvremenu postati većina u Republici Srbiji)”, što bi bez sumnje bilo neprihvatljivo u uglednim dnevnim novinama.

I u *Politici* se susreće normalizovan anticiganizam, iako ređe nego u drugim listovima. Primer za to je vest iz septembra 2007: „Mladić romske nacionalnosti, čiji je identitet poznat policiji, silovao je juče oko 12.30 časova prodavačicu [inicijali i godine starosti]”. I ovde treba obratiti pažnju na floskulu „mladić romske nacionalnosti” koja teži da zvuči korektno. Nije napisano „Rom silovao”, što bi bio primer ogoljenijeg rasističkog izveštavanja, nego se akcenat stavlja na „mladić”, a nacionalna pripadnost se pominje „tek ako nekoga zanima”. Kasnije se ispostavilo da se uopšte i ne radi o mladiću već o čoveku od 30 godina, što znači da, ako nije bio mladić, onda uopšte nije ni morao biti Rom? Jer, ako je deo vesti koji se može egzaktno proveriti netačan, mogućnost da se pogreši u izveštavanju o nečijem identitetu je daleko veća. Logika je, naravno, posve daleko onoj kojom bi bio vođen nepristrasan izveštač. Cilj navođenja nečije nacionalnosti (a ona se pominje samo u slučaju Roma) nije da se čitalac detaljnije obavesti o događaju, već da se osudi čitava grupa. Ovu tezu potvrđuje i to da se u slučaju žrtve navode inicijali i zanimanje, dok je u slučaju napadača pomenuta samo nacionalna pripadnost i grub (i netačan) opis starosti. Ovim analiza diskursa nikako ne brani napadača, niti staje na njegovu stranu, već primećuje da je on, kao bezimeni Rom, postao snažan simbol celokupne grupe⁵. Čitaoci se uveravaju u to da nije bitno kako neki Rom zove i preziva, čime se bavi, već da bi trebalo da se klone Roma, a naročito mladih i da izbegavaju da budu nasamo sa njima.

Ipak, dnevni list *Press*, koji je u međuvremenu prestao da izlazi u štampanom izdanju, a za koji se ispostavilo da je bio pod velikim uticajem krupnog kapitala, prednjačio je u upotrebi diskurzivne strategije pretnje. Primera je mnogo⁶,

⁵ Slično kao u floskuli „*some Puerto Rican guy*” („neki portorikanski momak”) koja se može čuti u SAD-u.

⁶ Ovde su dati primeri čija bi analiza oduzela previše prostora, a ne bi donela neke nove uvide: „Gnevi Romi” 26. 11. 2008; „Protest protiv zločina koje čine Romi” 13. 2. 2009;

pa će se analiza usredsrediti samo na one koji su posebno zanimljivi. Na primer, 17. 7. 2007. mogao je da se pročita naslov „Na pomolu velika seoba Roma!“. Tekst je izveštavao o preseljenju ljudi koji su živeli ispod Gazele, ali je taj događaj dočaran aludiranjem na davne „velike seobe naroda“, recimo one Huna, Gota, Vandala i ostalih „varvara“ za koje se veruje da su tom neprilikom počinili stravične zločine kao što su pljačke i razaranja. „Ruglo oko Belvila“ je tema članka od 23. 2. 2009. Negativan opis nehigijenskog naselja je jasan, kao i kontrast sa novoizgrađenim *Belvilom*, koji (je) ima(o) istog vlasnika kao i *Press*. Što se tiče teme ovog rada, pomenuti članak je neobično bogat:

„Do početka Univerzijade ostalo je još nešto više od četiri meseca, a nadležni nemaju čak ni ideju kako da reše problem nehigijenskog naselja koje se bukvalno naslanja na sportsko selo Belvil u Novom Beogradu. Romi koji žive u tom samoniklom naselju kažu da nemaju nameru da se sele jer nemaju gde i čekaju da im, po ugledu na sugrađane ispod Gazele, 'neko reši problem i dodeli smeštaj!'”

Kao neprijatelj vlasnika *Belvila* i *Press*-a, ali i svih čitalaca, osim Roma javljaju se i nesposobni i bezidejni nadležni. O Romima se govori pasivno, kao o problemu koji neko treba da reši i kome treba dodeliti smeštaj; takođe, njihovo naselje je „samoniklo“, što je po svoj prilici aluzija na korov i druge štetne biljke. Naravno, time se i diskretno sugerise javnosti da sa tim problemom treba i postupiti kao sa korovom. Kako tekst odmiče, opisi Roma postaju sve snažniji: „Glavni akteri cele priče, Romi koji su zauzeli najatraktivniji deo Novog Beograda, ipak se ne uzbuđuju mnogo što će *ceo svet videti ruglo koje su oni napravili* [kurziv A. K.]”. Ovo je jasan primer manipulacije javnošću i prikazivanja ličnih interesa vlasnika dnevnog lista kao javnog dobra. Romi se predstavljaju kao smetnja („zauzeli su”), naglašava se vrednost lokacije, ironijom se ukazuje na drskost, ali ono najvažnije što se ističe je da „oni” umanjuju ugled „nas”, i to pred celim svetom! Umesto da se „imidž” zemlje popravi u svetu pomoću sporta, studenata i

„Romska posla” („Samo nekoliko dana od početka popisivanja Roma iz nehigijenskog naselja ispod mosta Gazela, na sve strane sevaju svađe, podele i razmirice”) 10. 8. 2007; „Malu Medi Meken oteli Romi?” 3. 9. 2010; „Romi blokirali Novi Beograd” 22. 4. 2009; „Romi bacaju, komunalci čiste” 15. 2. 2007; „Romi kamenovali policiju u Belvilu” 9. 11. 2011;

mladih, desiće se suprotno – bruka – „mi” ćemo biti osramoćeni zbog Roma, a njih za to nije briga. Ovaj članak je opremljen i dodatnim diskurzivnim sredstvima, poput malog ekskursa „fakti” u kome piše da „U Beogradu postoji oko 130 nehigijenskih naselja u kojima žive pretežno Romi” što je kontrast tome da je „Univerzijada [je] jedno od najmasovnijih sportskih takmičenja i predstavlja čast za svaku zemlju koja je organizuje”. Tu su i fotografije, koje takođe čine diskurs, iako nisu reči. Na prvoj se vidi savremena zastakljena zgrada ispred koje stoji sklepana baraka uz komentar „Kartonke k'o pečurke... Baraka svakim danom sve više” (pretnja) i fotografija naselja ispod koje piše „Kao na deponiji... Nehigijensko naselje usred prestonice” (iako prostor oko buvlje pijace i železničkog stajališta teško da spada u centar Beograda). Još jednom treba naglasiti, ovime se nikako ne opravdava ponašanje pojedinaca – žitelja naselja – već se ukazuje na problem javnog diskursa koji osuđuje čitav jedan narod zbog ponašanja nekolicine njegovih pripadnika, ne uzimajući u obzir druge činioce (težak društveni položaj).

Vrlo ilustrativan primer je i naslov iz istog lista od 26. 9. 2010. „Romi pokrali maturante?”. Tri reči i jedan ništa manje značajan znak interpunkcije kriju mnogo toga. Prvo, znak pitanja označava sumnju, dakle, niko ne tvrdi da se opisani događaj dogodio, već se to samo iznosi kao pretpostavka, a svakome se ostavlja da poveruje u ono čemu je sklon. Čitava jedna grupa, Romi, se optužuje za čin koji im se stereotipno pripisuje, krađu, dok su žrtve mladi, učenici, i to dobri učenici koji su već stigli do mature. Zanimljivo je da u ovoj dihotomiji nema mesta za romske učenike srednjih škola.

Poseban slučaj anticiganističkog diskursa koji je obuhvatio čitavu Evropu, a ne samo Srbiju, jeste izveštavanje o plavokosoj devojčici pronađenoj u romskom naselju u Grčkom gradu Larisi oktobra 2013. godine. Javnost je bila vrlo uznemirena činjenicom da je „belo” dete, uz to još plavokoso i zelenooko, pronađeno u romskom naselju. Nadimak koji je dat devojčici je „Plavi Anđeo”, što svakako predstavlja kontrast u odnosu na prećutani opis ljudi sa kojima je živela – „Crni Đavoli”. Rasizam svet objašnjava estetskim kriterijumima, a bela put

(sačuvanih) starih grčkih statua jeste jedan od najviših ideala, iako su ti kipovi nekada bili obojeni vrlo živim bojama. Igrom sudbine, baš u Grčkoj je izgled problematizovao položaj jedne „lepe, bele” devojčice. Pretpostavke koje su pompezo objavljivane kao činjenice su da je dete kupljeno, ukradeno ili kidnapovano, da se bračni par trudio da ima što više dece da bi dobio što veću socijalnu pomoć. O ostaloj deci u tom naselju se ćutalo. Zaćutalo se i o ovoj devojčici kada se otkrila istina koju niko nije ni slutio, a još manje želeo da nasluti – da je i ona Romkinja. Zanimljivo je kako je svakodnevn, govorni diskurs pretočen u medijski. Pretnja „Ako ne budeš dobar, odneće te Ciganka!” ne služi samo da se plaše deca, nego i da zainteresuje javnost koju, što se tiče vesti, čine odrasli ljudi⁷. Ne samo da se povlači jasna društvena distinkcija između „nas (koji ne krademo i ne trgujemo decom)” i „njih (koji kradu i trguju decom)”, nego se svakom čitaocu omogućuje da bude „mali političar” iz uvoda koji će, makar u mislima moći da donese odluku kako bi kaznio počinioce, kako treba ustrojiti društvo, kako bi spasao devojčicu itd.

Diskurzivna strategija paternalizma

U prethodnom delu bilo je reči o negativnom govoru o Romima, a sledi analiza primera u kojima se o ovom narodu iznosi naizgled pozitivno, ili neutralno mišljenje, iza koga se krije rasistički diskurs. Pripadnici opšte populacije se najčešće hvale zbog pomaganja Romima, dok se o primaocima pomoći govori pasivno, kao o nedoraslim osobama kojima je potrebno tuđe staranje.

Prvi primer paternalističkog diskursa koji se služi generalizacijom na sve pripadnike jedne grupe je i naslov iz *Pravde* od 4. 12. 2012. „Svim Romima grad Čačak će adaptirati kuće”. Naravno, zvuči prilično neverovatno da baš svaki Rom u Čačku živi u kući kojoj je neophodna adaptacija, ali stereotip ne zna za izuzetke –

⁷ Tekstovi su se mahom ponavljali u svim listovima, ali evo par zanimljivih naslova iz *Kurira*: 22. 10. 2013. „KOMŠIJE TVRDE: Plavog anđela romski par kupio za 1.000 evra!”; 23. 10. 2013. „KUPILI PLAVOG ANĐELA Hristos [„otac”]: Nisam želeo to dete!”; 23. 10. 2013. „PROPAO IM POSAO: Plavog anđela hteli da prodaju za 20.000 evra!”; 24. 10. 2013. „OČEKIVALI DEBELE PARE: Plavog anđela planirali da udaju za hiljade evra” i jedan iz *Blica* od 24. 10. 2014. „Plavog Anđela planirali da udaju već sa 12 godina”.

uvreženo uverenje je da Romi inače žive u lošim uslovima i da čekaju da im neko pomogne.

Ovde svakako spada i prenošenje reči Miroslava Stankovića Ratka u *Kuriru* 15. 8. 2013: „Naučiću Rome da čitaju i pišu”. Ponovo, kratka rečenica bogata sadržajem za analizu. Posredno se tvrdi da Romi ne znaju da čitaju i pišu, i to ne „neki Romi”, nego se govori o celom narodu. A ceo narod je opisan kao pasivan objekat nečijeg delanja, koji ne može sam da se opismeni (u školi), već je za to potrebno da neko uloži poseban trud. Izveštavanje o poseti evropskog komesara Lasla Andora (*Kurir*, 27. 9. 2013), koji je poručio da Srbija mora da uradi više na integraciji Roma i borbi protiv ksenofobije, novinar je propratio i opisom života jedne romske porodice na Makišu:

„Isljami je [rekla?] da se preko zime greje na grejalicu, to jest na struju. Upitana od čega zarađuje i od čega plaća račune, rekla je da prima samo socijalnu pomoć, i da račune na svu sreću ne mora da plaća.”

Indikativno je da se reči romske sagovornice prenose prepričane, i to u formi policijskog isleđivanja. Osim što je novinar stavio sebe u dominantnu poziciju nekoga ko ispituje i tumači reči koje izvorni govornik nije kadar da sam iznese, bitno je zapaziti i šta je postavljeno kao pitanje. Kraj je septembra, grejna sezona samo što nije počela, a mnoge čitaoce svakako brine kvalitet grejanja i to koliko će koštati eventualno dogrevanje. Sigurno ne slučajno, u *Kurirovom* tekstu se ističe da Romi žive od socijalne pomoći, da ne plaćaju račune za struju i da tu beneficiju koriste za nešto što je luksuz za mnoge stanovnike Srbije – grejanje na električnu grejalicu. Posebno je istaknuta činjenica da je grejno telo „na struju”. Suština ovog teksta je da grad i država povlašćuju Rome u mnogim pogledima, ali da njima i EU to nije dovoljno, nego „nas” potonja čak i primorava da uradimo više, dok smo „mi” u teškoj situaciji, i niko nas ne pita kako se grejemo.

Primer ove diskurzivne strategije u *Blicu* je naslov od 5. 9. 2012. „Studentkinje naučile odrasle Rome iz Malog Leskovca da čitaju i pišu”. Ponovo, čitalac stiče utisak da nijedan odrastao Rom u Malom Leskovcu na Karaburmi nije

znao da čita, dok se ova humanitarna akcija nije desila. Još jednom su Romi opisani stereotipno (nepismeni) i kao objekat.

Press ponovo prednjači u anticiganizmu i nudi sadržajne primere za analizu ove strategije. Posebno je zanimljiv izveštaj o gostovanju tadašnjeg ministra za ljudska i manjinska prava, Svetozara Čiplića od 8. 4. 2010. godine. On je tom prilikom rekao da su „Kao kompaktna zajednica koja živi u najtežim socijalnim, istorijskim i ekonomskim uslovima, Romi [su] sazreli u svakom pogledu, pa i politički”. Ova rečenica je bila u kontekstu upisivanja Roma u posebni birački spisak, ali je novinar *Press*-a uzeo samo jedan njen deo i iskoristio je za naslov „Čiplić: Romi u Srbiji sazrevaju u svakom pogledu”. Novinar obaveštava čitaoca, odmah u naslovu, da su svi Romi u Srbiji bili nezreli u svakom pogledu, ali da su počeli da sazrevaju, mada taj proces još nije završen. Dakle, još nisu sasvim zreli, verovatno se misli u odnosu na „nas” (autora teksta i čitaoca).

Primer sličan izveštavanju *Kurira* se može naći i u *Press*-u od 26. 8.2009: „Grad plaća Romima i komunalije”. Uz ciničan podnaslov „Ol inkluziv” govori se da će „Vodu i struju koju potroše nezaposleni Romi preseljeni u specijalne kontejnere plaćati grad iz svog budžeta!”. Podnaslov jasno aludira na luksuzan hotelski smeštaj sa svim pogodnostima koje on nosi, iako voda i struja ne bi trebalo da budu luksuz u 21. veku. Na taj način se preuveličavaju beneficije koje su dobili stanovnici nekih naselja, što svakako izaziva bes prosečnog čitaoca koji teškom mukom plaća račune.

Zaključak

Primeri anticiganističkog diskursa svakako ima još, a opravdana je strepnja da će ih biti i više. Maks Veber je odavno primetio da socijalna „čast” najsiromašnijih Amerikanaca apsolutno zavisi od socijalnog deklasiranja Crnaca (Veber 1976: 329-330). Ukoliko se trend pada životnog standarda stanovništva u Srbiji, ali i celoj Evropi nastavi, netrpeljivost prema Romima će rasti i prelaziti iz banalnog rasizma u njegove opasnije oblike. To jest, sve jači negativni stavovi prema Romima će postajati „normalni”. Primer *Press*-a kao lista u kome je bilo

najviše anticiganizma ukazuje na još jednu društvenu grupu koja ima koristi od anticiganizma. To su ekonomske elite koje mogu svojim uticajem u medijima da se obračunaju sa Romima koji im neposredno smetaju, predstavljajući svoj interes kao opšti (slučaj Belvil). Skretanje pažnje javnosti i korišćenje najugroženijih u našoj zemlji kao „žrtvenih jarčeva” i „sigurnosnih ventila” može biti drugi, dugoročniji interes najbogatijih. Ako se kao najveći problem predstavi to što se grupa Roma nelegalno naselila na gradskom zemljištu i što ne plaća struju, kada će se postaviti pitanje da li nečije privatne firme plaćaju struju, i koliko su njihovi vlasnici platili zemljište i imovinu kojom raspoložu? Dok se bes kali na onima koji primaju socijalnu pomoć ili krađu, malo ko će misliti o tome ko „pomaže” nekima od najbogatijih, i kako su oni stekli bogatsvo?

LITERATURA

Anderson, Benedikt (1998). *Nacija, zamišljena zajednica*, Beograd: Plato.

Billig, Michael (1995). *Banal Nationalism*, London: Sage Publications.

Holzscheiter, Anna (2005). *Power of Discourse and Power in Discourse: an Investigation of Transformation and Exclusion in the Global Discourse of Childhood*, PhD dissertation, FU Berlin.

Milić, Vojin (1986). *Sociologija saznanja*, Sarajevo: Veselin Masleša.

Ruth, Wodak (2009). *The Discourse of Politics in Action, Politics as Usual*, Hampshire: Palgrave Macmillan.

Van Dijk, Teun (1984). *Prejudice in Discourse: An Analysis of Ethnic Prejudice in Cognition and Conversation*, Amsterdam Philadelphia: John Benjamins publishing company.

Van Dijk, Teun (2006). *Idelogija, multidisciplinarni pristup*, Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.

Вебер, Макс I (1976). *Привреда и друштво I*, Београд: Просвета.

Andrej Kubiček

DISCOURSES ABOUT ROMA PEOPLE IN THE NEWSPAPERS IN SERBIA

SUMMARY

This article analyzes how are the Roma represented in daily newspapers in Serbia. The greatest attention is paid to the banal, normalized Anti-Gypsyism, because it is the most common form of writing about this ethnic community. The analysis is divided into two parts, the first show examples of negative speech about Roma, in which they are mostly represent as a threat, and in the other texts with positive or neutral attitude, where covert racist discourse can also be found.

Keywords: Roma, media, racism, Anti-Gypsyism, discourse analysis.